

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült
az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító:
EFOP-3.4.3-16-2016-00014

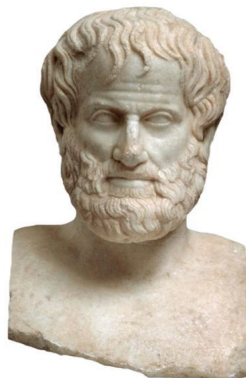

ANTIK ESZMETÖRTÉNET

Dr. habil. Mogyoródi Emese

8. Téma

Arisztotelész (384-322)
filozófiája

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

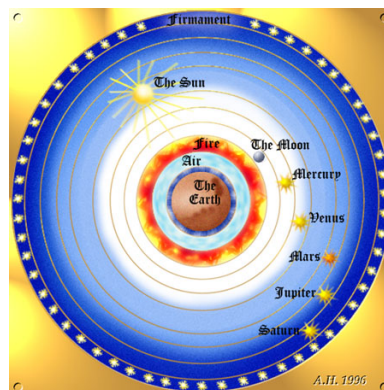
8. TÉMA

1. Lecke Tudományfelosztás, logika

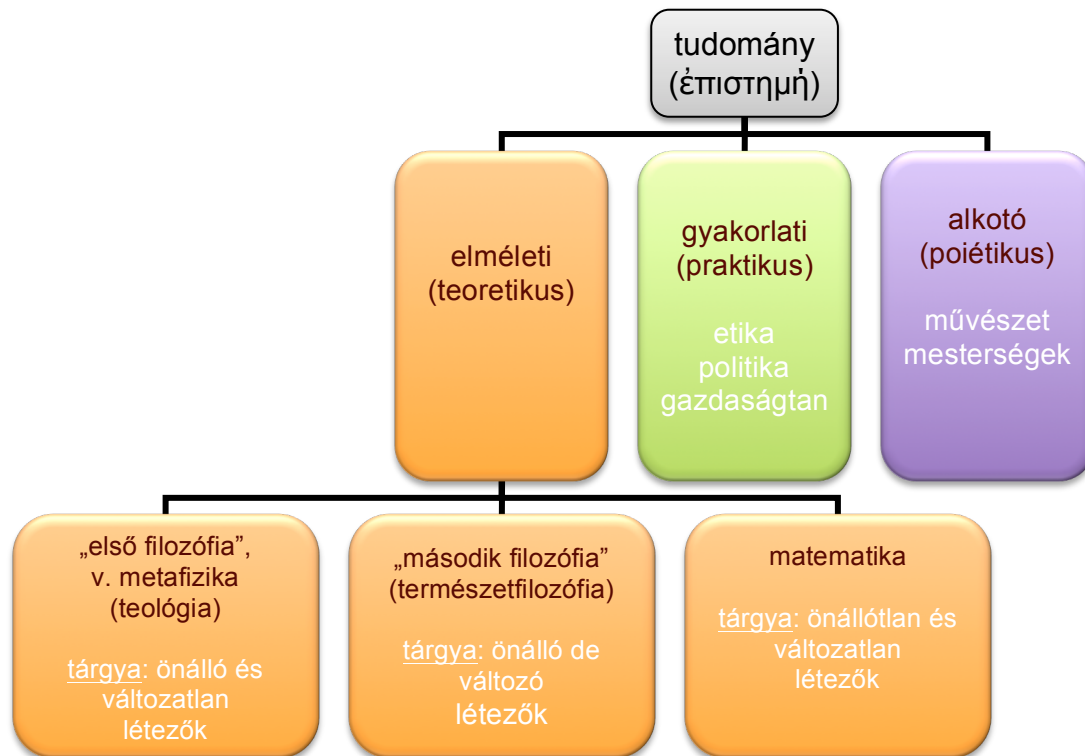
15 – 20
PERC

Míg Platón számára a tudomány mintája a **matematika**, Arisztotelész inkább a mai **természettudósokhoz** áll közelebb; Platónnak egyetlen természetfilozófiai műve van (*Timaiosz*), Arisztotelésznek azonban számtalan (lásd alább).

Mégis, Arisztotelész számára a **„tudomány” (episztémé)** tágabb értelmű, mint ma: nem a szoros értelemben vett természettudományt jelenti, hanem általában a *tudás* vagy az *ismeretek* megszerzésének különféle lehetőségeit és területeit.

Arisztotelész abból indul ki, hogy minden tudomány az észet használja eszközeként, és okokat és alapelveket keres – azonban mindegyik a létezők egy-egy speciális területével foglalkozik, mely területek a lét egy-egy nemét (lat. *genus*) reprezentálják:

Művei is az ezeknek megfelelő csoportokba sorolhatóak:

Első filozófia:

Metafizika

Második filozófia:

Physica (Fizika), De caelo (Az égbolt), De generatione et corruptione (Keletkezés és pusztulás), Meteorologica (Égi jelenségek), De anima (A lélek), stb.

Matematika: Ø

Gyakorlati: *Nikomakhoszi etika, Eudémoszi etika, Nagy etika (Magna moralia), Politika, Retorika, Az athéni állam, Oeconomica*

Alkotó: *Poétika*

A logika helye a tudományok között

A logika (Arisztotelész saját kifejezése szerint „analitika”): valójában nem tudomány, mert tárgya nem a szubsztancia (létező), hanem a gondolkodás folyamata és szerkezete, és a helyes gondolkodás alapelvei → minden tudomány szükséges feltétele, „eszköze” (*organon*).

- Arisztotelész az első gondolkodó, aki szisztematikusan feltérképezi és vizsgálja a racionális gondolkodás (terminusok, érvelés, következtetések, stb.) **elemeit és szabályait**, és ennyiben **a logika megalapítójának** tekinthető.
- Felfedezi, hogy a gondolkodás elemeit szavakkal fejezzük ki, melyek a következők:
 - 1. terminusok vagy **kifejezések** (pl. ember, fehér, ül, stb.)
 - 2. terminusok kombinációi (**kijelentések**)
 - 3. kijelentések kombinációi (**következtetések**).

Arisztotelész logikai művei:

- 1.) **Katégoriák** (*Predicamenta*): a szavak és kijelentések fajtáinak vizsgálata
- 2.) **Herméneutika** (*De interpretatione*): állító és tagadó ítéletek, negációk vizsgálata
- 3.) a) **I. Analitika**: a következtetések törvényei és szabályai; egy adott tudomány tételeinek levezetése az axiómáiból.

Ilyen például az „első típusú szillogizmus”:

P1: Minden ember (B) halandó (A) (1. premissza)

P2: Szókratész (C) ember (B) (2. premissza)

C: Szókratész (C) halandó (A) (konklúzió).

szillogizmus: érvényes deduktív következtetés

„olyan beszéd, amelyben bizonyos dolgok megállapításából szükségszerűen következik valami más, mint amit megállapítottunk” (APr 24b18-20).

„Ha A-t minden B-ről állíthatjuk, és B-t minden C-ről, akkor A-t minden C-ről is állítanunk kell” (APr 25b37)

Logikai törvényszerűség: Ha a premisszák igazak, a következtetés szükségszerűen igaz.

- 3.) b) **II. Analitika**: a formális logika alkalmazása az **igazság** felfedezésében: az axiómák természetét vizsgálja; axióma és tézis megkülönböztetése:

- **axióma**: több tudomány számára közös elvek (pl. az ellentmondásmentesség elve);

- **tézis**: egy-egy speciális tudományra jellemző igazságok (pl. a tudomány sajátos tárgyainak meghatározása).

4.) *Topica*: a „**dialektika**” kézikönyve: a sikeres érvelés technikája (nem feltételenül igaz módon); tudományelméleti elgondolások:

- a tudományok első premisszáit (alpelveit és téziseit) nem lehet bizonyítani, csak cáfolni lehet azok álláspontját, akik nem fogadják el (pl. az ellentmondásmentesség elvét).

5.) *Szofisztikus cáfolatok*: olyan érvelésmódok vizsgálata, amelyek szillogisztikusan helyesek, de megsértik a gondolkodás bizonyos feltételeit.

Arisztotelész legnagyobb vívmánya a logikában a **logikai változók** (betűsémák) bevezetése, mely lehetővé teszi a gondolkodás **szerkezetének** vizsgálatát, **tartalmától függetlenül**.

Fontos továbbá két logikai törvényszerűség explicit meghatározása:

Az ellentmondásmentesség törvénye:

„lehetetlen, hogy ugyanaz az attribútum egyszerre és ugyanazon vonatkozásban megillessen és ne illessen meg ugyanazt az alanyt” (*Met.* IV.3, 1005b19. Ford. Halasy-Nagy József).

- mivel ezt az elvet bármely bizonyítás feltételezi, ezért **nem bizonyítható** (csak **cáfolható** azok álláspontja, akik nem fogadják el).

A kizárt harmadik törvénye:

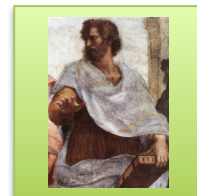
„szükségszerű, hogy egy attribútumot – bármi legyen is az – vagy állítsunk, vagy pedig tagadjunk egy alanyról” (*Met.* IV.7, 1011b23. Ford. Halasy-Nagy József).

E két alaptörvény (gör. *arkhé*, lat. **principium**) nélkül **tudományos megállapítások, következtetések nem lehetségesek**.

Az „első filozófia” státusza

- A **különböző tudományok** általuk bizonyítatlan és bizonyíthatatlan *axiómákból* indulnak ki, és tárgyük speciális: a lét egy-egy elkülönült neme;
- **a filozófia mögé megy a szaktudományok axiómiáinak, és „a létezőt mint létezőt” vizsgálja a legáltalánosabb módon:**

„van egy bizonyos tudomány, amely **a létezőt mint létezőt** (a létezőt amennyiben van) szemléli, és mindazt, ami ahhoz önmaga alapján tartozik”
(*Metafizika* 1003a 21-22. Ford. Halasy-Nagy József.)

metafizika: „a fizikain/fizikán túli létezőkkel foglalkozó tudomány”
Arisztotelész maga nem használta ezt a kifejezést; a *Metafizika* mű címe egy könyvtári katalogizálásból származik.

„Arisztotelészt két fő kérdés foglalkoztatja. (1) Lehetséges-e a **metafizika, mint egyetlen, legfőbb tudomány**, azaz mint olyan összefoglaló tudományos áttekintés, amely nem ennek vagy annak a valóságos dolognak, hanem **a valóságnak mint olyannak a természetével foglalkozik**, s a mindenség részletes természetét néhány középponti princípiumból származtatja. Válasza [...] igen, a metafizika tudománya lehetséges. Mindennek, ami csak létezik, van egy sajátos természete, amely őhozzá mint létezőhöz tartozik, s ez megismerhető. [...] A létezőknek **három osztályuk** van: az egyikbe tartoznak azok, amelyek **önálló szubsztanciális létezéssel** rendelkeznek, ám **változnak**; a másikba, amelyek **mentesek a változástól**, de csupán konkrét dolgok gondolkodással elkülöníthető aspektusaiként léteznek; végül a harmadikba, amelyek **önállóan léteznek és a változástól is mentesek**. E három osztályt rendre három tudomány vizsgálja: a **természetfilozófia**, a **matematika** és a **teológia**, vagyis a metafizika” (Sir David Ross: *Arisztotelész*. Osiris, Budapest, 1996, 201-203.o.).

“(2) Az Arisztotelészt foglalkoztató másik fő kérdés [...], hogy **vajon léteznek-e nem érzékelhető szubsztanciák is**, és ha igen, melyek azok. Vajon az egyetemes fogalmak önmagukban fennálló szubsztanciális entitások, mint Plátón tanítja ideaelméletében?” (I.m. 204.o.)

Lásd fent,
tudomány
felosztás

További olvasmányok:

Sir David Ross: *Arisztotelész*. Osiris, Budapest 1996, 32-38, 47-55, 86-87, 206-212.

Ellenőrző kérdések:

1. Milyen csoportokba sorolhatóak Arisztotelész művei, és milyen elvek alapján?
2. Mi a logika státusza a tudományokon belül, és miért?
3. Mi a szillogizmus? Hozzon fel rá egy példát!
4. Milyen logikai alaptörvényeket fogalmaz meg Arisztotelész?
5. Mi az „első filozófia”, és miért magasabb rendű minden más tudománynál?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Miért nem bizonyíthatóak a logikai alaptörvények?

8. TÉMA

2. Lecke Metafizika

10 – 15
PERC

A metafizika tárgya

Az „első tudomány”, vagy „első filozófia”, vagy „teológia” (ezek Arisztotelész kifejezései a „metafizikára”) a legmagasabbrendű tudomány, mert

- a) tárgyai „önállóak” (J. Barnes: „elkülönülten” vagy „saját jogon” léteznek) és örökkévalóak/változatlanok, és mert
- b) egyedül ez a tudomány keresi a választ a „miért” típusú kérdésekre (*causa finalis* = teleologikus okság).

Emögött két, alapvető tudományelméleti belátás áll:

- 1. tudomány tárgya csak az lehet, ami **szükségszerű** (létező vagy tény);
- 2. tudományos tudás = a szükségszerű tényállások **okának** ismerete.

A négy ok elmélete

Az „ok” tágabb értelmű, mint ma felfogjuk; minden olyasmi, ami egy dolog (vagy tényállás) **magyarázatában** szerepet kap:

1. **anyagi ok** (*causa materialis*): az anyag, amelyből valamely dolog létrejött (pl. egy szobor anyaga)

2. **ható ok** (*causa efficiens*): a dolog (vagy alkotó), amely/aki létrehozta (pl. a mesterember)

3. **formai ok** (*causa formalis*): az a struktúra, amelybe az anyag rendeződik (pl. a szobor formája)

4. **célok** (*causa finalis*): az adott dolog keletkezésének/létrejöttének célja (pl. a gyönyörködtetés)

Egy adott dolgot csak akkor ismerünk tudományosan kielégítő módon, ha mind a négy okát ismerjük.

„A forma és a cél sok esetben megegyezik. A mesterséges tárgyak létrehozása, valamint az élőlények keletkezése és fejlődése esetében a folyamat célja mindig egy forma megvalósulása. Sőt mi több, bizonyos értelemben a hatóok is azonosítható a formával. A mesterségbeli tudás anyagtalan, és a mesterember lelkében van, a kész termékben pedig anyagi formát ölt. A két esetben azonban ugyanazzal a formával van dolgunk, jóllehet különböző egyedekben jelennek meg. [...] Ez a modell az állatok keletkezésének esetében is alkalmazható: itt az apa származtatja át a benne lévő formát egy új egyedre. A formai ok, a cél és a hatóok ily módon gyakran egybeesik (II.7, 198a23-26). Mindazonáltal az okok fajtái nem vezethetők vissza egymásra. A változási folyamatban több tényező vesz részt, amelyek más és más módon felelősek az eredményért, így a »miért?« kérdésre többféle választ kell adnunk (Boros G. szerk.: *Filozófia*, 112. Bene László).

A metafizika legfőbb kérdése

„micsoda a létező (*ti to on*), azaz mi a szubsztancia (*tisz hé uszia*)?”

(*Metafizika* VII.1028b5. Ford. Halasy-Nagy József.)

uszia (gör): „lét, létezés, létező, lényeg” = lat.

substantia

Arisztotelész filozófiai fogalmainak a modern nyelvekben (így a magyar nyelvben is) latin eredű formáit használjuk.

Az első filozófia ezek szerint **a szubsztancia szubsztanciáját** keresi:

megpróbál válaszolni a kérdésre, **mi az, amit valóságosnak tekinthetünk a körülöttünk lévő világban, és mennyiben.**

Az első filozófiának azonban *két ága* van:

- **1. a legnyilvánvalóbb értelemben a fizikai testek szubsztanciák** (pl. növények, állatok, ezek részei, a négy elem és összetételeik, a bolygók és az égitestek – azaz, az egyedi, fizikai vagy érzéki dolgok);

Platón felfelé mutat, az ideák világa felé

Arisztotelész lefelé mutat, a fizikai világ felé

Raffaello: *Athéni iskola* (1509-1511)
(részlet)

- a filozófia feladata ezek természetének magyarázata: minek alapján mondhatjuk, hogy ezek a létezők *azok, amik*?

Platón azonban világossá tette, hogy **a keletkezés és a létezés világa nem ugyanaz** (lásd: 7. Téma, 2. Lecke); Arisztotelész ezzel egyetért:

- 2. A fizikai világban **nem minden létező teljesen valóságos** („megvalósult”, „teljesült”: **actualitas**): minden fizikai létező tartalmaz *anyagot*, azaz valami megvalósulatlan *lehetőséget* vagy képességet (*potencialitást*), ami képessé teszi rá, hogy változzon/mozogjon.

Az első filozófia feladata tehát az is, hogy választ adjon a kérdésre, létezik-e olyan valami, ami **teljesen megvalósult** (tisztá **aktualitás**), olyan létező, mely

- a) ennél fogva nem változik/mozog, **örökkévaló**, és
- b) ennél fogva **a legmagasabbrendű (a leginkább) létező** (tisztá, anyagtalan szubsztancia) → *Isten*.

Ebben az aspektusában az első filozófia **teológia**.

- *Metafizika* VII. könyv (Z): a valóság keresése a fizikai világban;
- *Metafizika* XII. könyv (Λ): a legmagasabbrendű lét/lényeg/(lény) kutatása.

→ minthogy Isten az egész kozmosz céloka (*causa finalis*), ismerete az egész kozmosz ismerete volna.

Raffaello: *Első mozgató* (Stanza della segnatura) (1509-1511)

További olvasmányok:

Sir David Ross: *Arisztotelész*. Osiris, Budapest 1996, 86-102, 200-206.

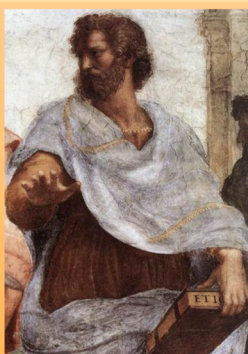
Ellenőrző kérdések:

1. Milyen további meggondolások szólnak az első filozófia magasabbrendűsége mellett?
2. Milyen okokat különböztet meg Arisztotelész, és milyen szerepet játszanak ezek a tudományos megismerésben?
3. Milyen két ágra oszlik az első filozófia és mi alapján?
4. Miért nevezi Arisztotelész az első filozófiát „teológiának” is?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Milyen viszonyban állnak egymással a különböző okok?
2. Hogy értelmezhető, hogy az első filozófia „a szubsztancia szubsztanciáját” kutatja?

8. TÉMA

3. Lecke

A szubsztancia tan és Platón kritikája

15 – 20
PERC

A kategóriák

Az arisztotelészi kategória-tan legfőbb célja, hogy bemutassa vele azokat a módokat, ahogyan a „van”-t állíthatjuk: a kategóriák listája azon állítmányokat sorolja fel, amelyeket a különböző létezőkre vonatkoztathatunk:

- 1.) **szubsztancia** (pl. Szókratész, ember, ló)
- 2.) mennyiség (pl. „kétökölnyi”)
- 3.) minőség (pl. fehér, művelt)
- 4.) viszony (kétszeres, fél, nagyobb)
- 5.) hely (a Lúkeionban, az agorán)
- 6.) idő (tegnap, a múlt évben)
- 7.) helyzet (fekvő, ülő)
- 8.) birtoklás (sarut viselő, felfegyverzett)
- 9.) cselekvés (vág, éget)
- 10.) szenvedés (vágatik, égettetik)

katégorein (gör.) „állít, vádol”
kategória (gör.) „állítás, állítmány, kijelentés”

Úgy tűnik a kategóriák *nyelvi* jelenségeket ragadnak meg:

szubsztancia → alany

többi kategória → állítványok.

- De ez nem tartható: Arisztotelész szerint nem lehet egy szót helyesen használni, ha nem helyesen kapcsoljuk ahhoz a valósághoz, amelyre vonatkozik: **a kategóriák létkategóriák is.**

- Lukasziewicz, modern logikus szerint ez arra utal, hogy Arisztotelész **összekeveri a logikát és a metafizikát.**
- G.E.R. Lloyd rámutat, hogy **a kategóriák a valóságot osztják fel**, és nem annyira a valóságra vonatkozó nyelvi kifejezéseket: „állítjuk egy dologról” = „benne van egy dologban” (lásd alább).
- A „logika” és a metafizika összekapcsolása az egész Arisztotelészt megelőző filozófiára is jellemző gondolkodásmód.

A szubsztancia tan

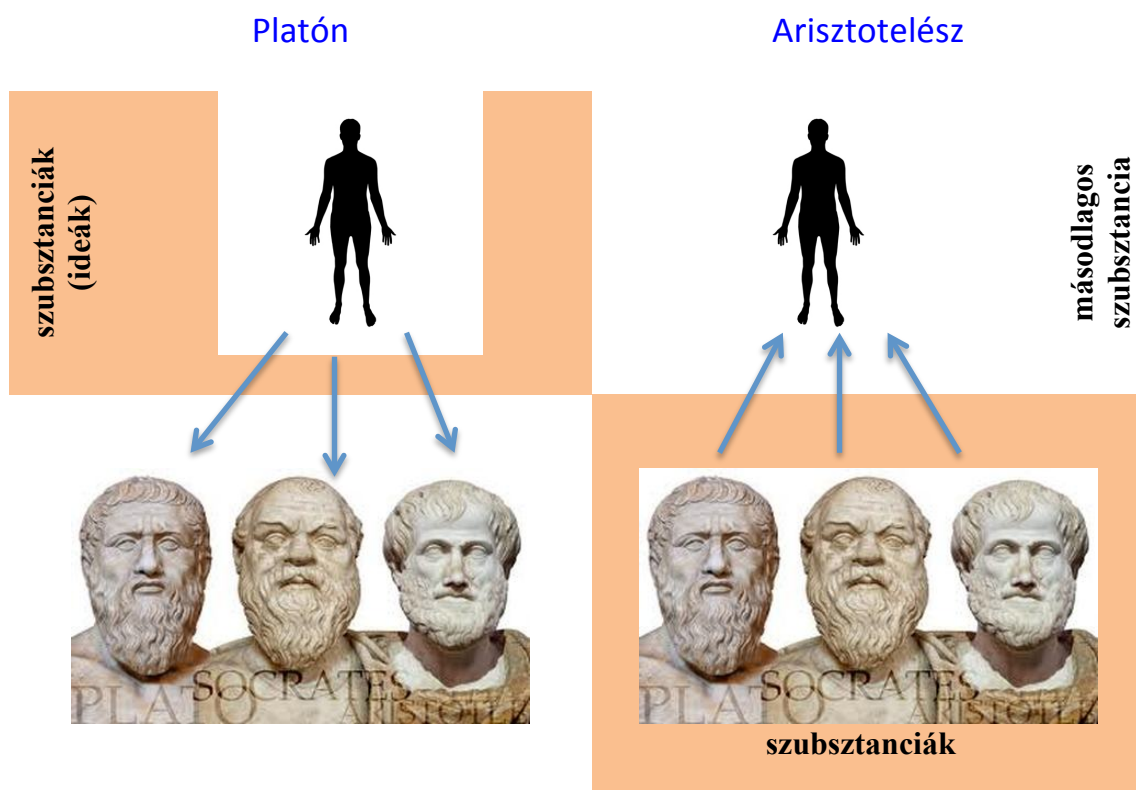
„A szubsztancia a legsajátlagosabb, **elsődleges** és legfontosabb **értelemben az, amit sem nem állítunk egy alanyról, sem nem nincs jelen egy alanyban, pl. az egyes ember vagy ló.** A **másodlagos** szubsztancia a **faj (eidosz lat. species)** neve, melybe az elsődleges szubsztanciák tartoznak, valamint a **fajok neve (genos lat. genus).** Így az egyes ember az „ember” fajba tartozik, és a faj neve az „állat”. Ezek tehát: „ember”, „állat”, másodlagos szubsztanciák” (Katégoriák 2a11-17).

„Az elsődleges szubsztancia kivételével **minden mást vagy az elsődleges szubsztanciákról állítunk, vagy jelen vannak azokban. Tehát az elsődleges szubsztanciák nélkül a többi nem létezhet.** A másodlagos szubsztanciák közül a faj inkább szubsztancia, mint a nem, mert közelebb van az elsődleges szubsztanciához” (Katégoriák 2b3).

A létezők felosztása:

- 1. **egyedi szubsztanciák** (pl. Szókratész):
 - nem állíthatók alanyról (mint annak lényegi attribútumai), és nincsenek alanyban (mint tulajdonságok) → **önálló, független létezők**;
- 2. **általános szubsztanciák** (univerzálék) (pl. ember, ló, élőlény: fajok és nemek)
 - állíthatók alanyról, de nincsenek alanyban → **nem önálló, független létezők**: ha nem volna Szókratész, nem volna „ember”;
- 3. **egyedi akcidensek** (jámulékos tulajdonságok) (pl. Szókratész fehérsége)
 - nem állíthatók alanyról, de alanyban vannak;
- 4. **általános akcidensek** (pl. a szín: állítható a fehérről)
 - állíthatók alanyról és alanyban vannak.

A *Katégoriák* álláspontja szerint valódi szubsztanciák **csak az egyedi dolgok**: állítások alanyai, önálló létezők; ezek nélkül a többi (pl. a nemek, fajok, attribútumok) nem létezhetne; **a szubsztanciákat analizálhatatlan, *elemi* létezőkként kezeli**.

Arisztotelész a *Metafizika* VII. könyvében azonban újra megvizsgálja a kérdést, hogy az érzékelhető, egyedi szubsztanciák mellett **léteznek-e egyéb szubsztanciák, és melyek azok;**

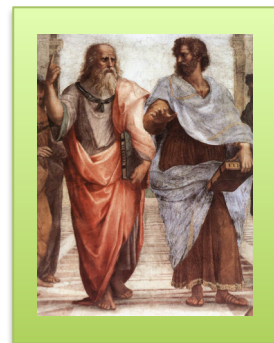
- itt a szubsztanciákat **anyagból és formából összetett** létezőkként kezeli;
- → **mi az, ami a szubsztanciákat mint anyagból és formából álló összetett létezőket szubsztanciává teszi?**

A szubsztancia kritériumai

- 1.) **állítások alanya** (őróla állítunk valamit, de őt nem állíthatjuk másról)
→ **logikailag elsődleges;**
- 2.) **önálló, független léte van** (minőségek ill. tulajdonságok [attribútumok és akcidensek] és osztályok nem létezhetnek nélküle)
→ **ontológiailag elsődleges;**
- 3.) **individuális** (*tode ti* = „meghatározott tárgy”, „ez itten”, Halasy-Nagy; „ez-a-valami”, Steiger), illetve konkrét („összetétel”, „összetett konkrét dolog”, Halasy-Nagy; „összetett egész”, Steiger);
- 4.) **definíálható** (meghatározható, meghatározott).

A platóni metafizika kritikájának lényege:

a platóni „ideák” (pl. „ember”, „szépség”) (arisztotelészi nyelven „univerzálék”) elsődleges értelemben **nem szubsztanciák**, csupán a szubsztanciák (az individuális, konkrét létezők) állítmányai: létük az elsődleges szubsztanciáktól függ, azaz **nem önálló létezők**.

Ugyanakkor azonban, minthogy ezek is lehetnek állítások alanyai, **logikai értelemben szubsztanciák – ontológiailag azonban nem.** → **Logika és ontológia divergál.**

Másfelől viszont:

„Az individuális érzéki szubsztanciáknak sem definíciója, sem demonstrációja nincs” (*Metafizika* 1039b27-29).

„Szükségképpen egyedenként percipiáljuk a dolgokat, de a tudás az univerzálisra vonatkozik” (*II. Analitika* 87b38).

A diszkurzív gondolkodás (→ tudományos megismerés) tárgyai csupán **a fajok (*species*) vagy a nemek (*genus*) lehetnek.**

„van valami nem kielégítő abban az eljárásban, hogy az összetett szubsztanciák egyediségének principiumát az anyagba helyezzük, azaz olyasmibe, ami „önmagában megismerhetetlen”. Ez ahhoz a paradox következményhez vezet, hogy a legvalóságosabb dolgok a világon (eltekintve a tiszta szubsztanciáktól) nem teljesen megismerhetők” (Sir D. Ross: *Arisztotelész*, 220.o.).

→ A legvalóságosabb létezők (az egyedek) tudományosan megismerhetetlenek volnának?

Ezt Arisztotelész természetesen nem fogadhatja el. Ezért módosítania kell kiinduló álláspontját, miszerint a valódi szubsztanciák csak az individuális, érzeki létezők:

Metafizika VII. (Z) könyv:

- az igazi szubsztancia az *essentia* („lényeg”): egy konkrét individuum immateriális, strukturális principiuma = az *eidosz* (forma) mint *species*.

→ ez definiálható és ezért tudományosan megismerhető.

Az *essentia*

1.) az állítások végső alanya (logikailag elsődleges);

2.) önálló, független léte van (ontológiailag elsődleges):

- a **nemek** nem létezhetnek nélküle;
- de nem létezhetnek az **individuumok** sem: az individuum mint **anyag + forma** a formának köszönheti valóságosságát;

3.) **individuális** és konkrét (összetétel: anyag + forma: az anyag a nem, a forma a *differentia specifica*);

4.) szemben az egyedekkel: **van definíciója és demonstrációja** → tudományosan megismerhető.

- A tudományos megismerés elvonatkoztatva meghatározza azt a közös, végső formát (gör. *atomosz eidosz*, lat. *infima species*), mely a hozzá tartozó összes individuum **lényegét** megragadja.
- Ha ezt meghatározta, a tudomány tovább nem mehet az individuum megismerésében.

essentia: a *genus proximum* és a *differentia specifica* által meghatározott alany (az *infima species*, gör. *atomosz eidosz*): pl. „ember” = „tollatlan kétlábú, eszes állat”.

További olvasmányok:

Sir David Ross: *Arisztotelész*. Osiris, Budapest 1996, 206-241.

Ellenőrző kérdések:

1. Mit jelentenek, és melyek a kategóriák?
2. Hogyan határozza meg Arisztotelész a szubsztanciát? Milyen kritériumokat állít fel számára?
3. Milyen létező felel meg a végső elemzésben a szubsztancia összes kritériumainak, és miért?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Mi a leglényegesebb különbség Platón és Arisztotelész ontológiai tanításai között?
2. Mennyiben merül fel a kérdés, vajon Arisztotelész meghaladja-e a platonizmust?

8. TÉMA

4. Lecke Teológia

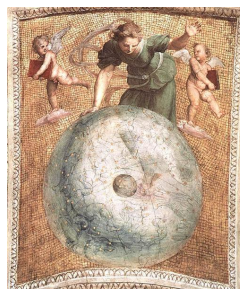
15 – 20
PERC

Az arisztotelészi metafizika centrális kérdése: vajon létezik-e **örök és tiszta (= anyagtalan) szubsztancia**?

Az ilyen szubsztancia létezését megköveteli a szubsztancia-elmélet belső logikája is:

- hogyan lehetséges, hogy létezzenek olyan szubsztanciák (ezek az *essentiák*), amelyek *ontológiailag függetlenek* az anyagtól („önállóak”)?

Ezzel a kérdéssel foglalkozik az arisztotelészi „első filozófia” avagy a **teológia**.

Metafizikai érv Isten (= anyagtalan szubsztancia) létezése mellett (Isten mint Ész)

- 1.) Egy forma csak úgy létezhet az anyagtól függetlenül (és örökkévalóan), ha **egy elmében (nusz) létezik**, mely ezt a formát elgondolja. (Az elme ugyanis anyagtalan.)

- 2.) Ez az elme vagy ész azonban **nem lehet olyan, mint az emberi ész** (szubjektív *képesség* az objektív világ elgondolására), mert
 - a) **a forma léte nem függhet** attól, hogy épp elgondolják-e vagy sem, és mert
 - b) ennek az észnek **a lényegének** kell lennie a gondolkodás tevékenységének: ugyanis ki kell zárunk, hogy csupán *lehetőség* szerint gondolkodjon.

- kell lennie egy olyan létezőnek, melynek legfőbb tevékenysége a gondolkodás (*noein*) s **nem csupán tevékenysége, hanem lényege (*essentia*)** a gondolkodás: vagyis maga az Ész (*Nusz*).

Isten gondolkodásának tárgya

Előzetes megfontolások:

- 1.) az emberi ész („passzív ész”) **nem rendelkezik saját, pozitív formával**, mert képesnek kell lennie befogadnia minden formát: mielőtt működéskébe lép, az emberi ész **puszta képesség**, aktuálisan semmi;
- 2.) amikor az ész elgondol valamit, akkor **azzá a formává válik**, amelyet elgondol (a megismerés valamiféle hatás elszívődés);

Az isteni Ész azonban

- 1.) **nem lehet puszta képesség**, ellenkezőleg, a legmagasabb fokú teljesültségnek (aktualitás) kell lennie → Isten „aktív Ész”: az ész a **legmagasabbfokú formájában**;
- 2.) ha a gondolkodás a gondolkodó alany és a gondolkodás tárgyának *azonosulásával* jár, akkor amennyiben Isten az elsődleges formát (az *essentiát*) kontemplálná, **Isten az adott *essentiá*vá „válna”**;
- 3.) Isten gondolkodása azonban **nem lehet független gondolkodása tárgyától**

→ Isten gondolkodásának tárgya **maga a gondolkodás ill. az Ész (*noészisz noészeósz*)**

Kozmológiai érv Isten létezése mellett (Isten mint mozdulatlan mozgató)

- 1.) A létező dolgok között **elsődlegesen a szubsztanciák**. Ha valamennyi szubsztancia mulandó, akkor minden mulandó.
 - 2.) Létezik azonban két örök dolog: **a változás és az idő**.
 - a) Az idő örökkévalósága logikai szükségszerűség: nem lehet idő „előtti” időről beszélni, sem idő „utánról”.
 - b) A változás örökkévalósága szintén logikai szükségszerűség: az idő a változás kísérője.
 - 3.) A változás örökkévalósága továbbá **tapasztalati tény**: az egyetlen örök változás a helyváltoztatás, az egyetlen örök helyváltoztatás pedig a körmozgás: létezik valami, ami szüntelen körmozgást végez: a csillagos égbolt.
 - 4.) Ahhoz, hogy ez örök körmozgást végezzen, **öröknek kell lennie**.
 - 5.) **Önmagát azonban nem mozgathatja**, ugyanis az önmozgás logikai lehetetlenség:
 - a mozgás „a mozgó befejezetlen aktualizációja” (→ ami mozog, abban van potencialitás)
 - b) ha valami mozgat, akkor annak aktuálisnak (megvalósultnak) kell lennie
- (→ az önmozgatás azt implicálja, hogy valami aktuális és potenciális volna ugyanabban az aktusban).
- 6.) Ami mozog, azt valami másnak kell mozgatnia.
- 7.) Ez a mozgató nem lehet potenciális létező, sem a mozgatás képessége nem lehet potenciális.

Léteznie kell egy örök mozgatónak, mely maga nem mozog, és amely anyagtalan (mentes minden potentialitástól).

Hogyan mozgat ez a mozdulatlan mozgató?

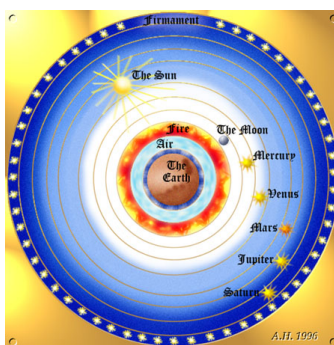
- 1. A mozgás fizikai előidézése azt implikálja, hogy a mozgató és a mozgattott érintkeznek egymással.
- 2.) Amennyiben a mozgató érintkezik a mozgattottal, az visszhatást gyakorol rá.
- 3.) Amennyiben a mozgattott potencialitást hordoz, a mozgatót potenciálissá tenné.
- 4.) Ez azonban lehetetlen, ha a mozgató örök.

Olyan módon kell mozgást ébresztenie, hogy ő maga ne szenvedjen el hatást a mozgattottól: nem fizikai úton ébreszt mozgást, hanem azáltal, hogy *a vágyakozás tárgyaként létezik.*

„Az isteni életből kizárni kíván minden vonatkozási lehetőséget a rosszra és kizárja a változásnak még az árnyékát is, és ennek a törekvésnek lesz az eredménye ez a lehetetlen és meddő eszme egy olyanfajta megismerésről, amelynek nincs más tárgya, csak önmaga. Az a koncepció, amelyet a Λ könyv nyújt Istenről, kétségtelenül nem kielégítő. Isten, ahogy Arisztotelész elképzei, olyan tudással rendelkezik, amely nem a világmindenségre vonatkozó tudás, és olyan hatással van a világmindenségre, amely nem a tudásából következik. Olyan hatással, amelyet bajosan lehetne tevékenységnek nevezni, hiszen ez az a fajtája a hatásnak, amelyet az egyik ember öntudatlanul gyakorol a másikra, vagy egy szobor, egy festmény a szemlélőjére. Nem csoda, hogy a kommentátorok nem tudtak beletörődni abba, hogy Arisztotelésznek tényleg ez a véleménye, és megpróbáltak valami mást belelátni a szavaiba, mint amit mondott. Még Alexandrosz is megkísérelte, hogy meglelje mestere tanításában az isteni gondviselés valami halvány jelét, és ebben a legtöbb ókori tudós egyetértett vele” (Sir. D. Ross: *Arisztotelész*, 237.o.).

„Arisztotelész Istene nem egyfajta vezérlő tábornok: közvetlenül nem avatkozik bele a világ folyásába és semmilyen értelemben nem annak teremtője. Nem teremti az anyagot vagy a formát, és nem avatkozik közbe oly módon, hogy felelőssé volna tehető a forma és az anyag összekapcsolódásáért. [...] Nem rendelkezik célokkal vagy szándékokkal: azaz, a világban található teleológikus szerveződés nem lehet az isteni szándék kifejeződése.

Mindazonáltal a világ egy olyan racionális rendet mutat, melyért Isten felelős, noha nem tervezte el a világot, és a világ nem Isten szándékainak megvalósítását célozza. Isten a célok: a világ rendezettsége tőle függ. E jól rendezett világ elrendezettségének valamilyen módon kapcsolódnia kell Istenhez, ha Istennek felelősnek kell lennie érte. Amire szükség van, az a világ rendjének egy olyan felfogása, mely szerint a világrend Istenre felel. Isten nem avatkozik bele a világba, de a világ felfogható az Isten utáni vágyakozás kifejeződéseként. [...]

Tegyük fel továbbá, hogy Isten gondolkodása jól rendezett egészként működik. Ez esetben a világ egészére úgy tekinthetünk, mint amely Istentől függ: mert a természeti világban lévő forma megvalósulása attól függ, hogy megelőzőleg létezik-e ez a forma legmagasabb fokú megvalósultságának (aktualitásának) módján. De a forma avagy az elsődleges szubsztancia legmagasabb fokú megvalósultságában nem más, mint Isten. És az isten által felkeltett vágy nem más, mint mindegy egyes organizmus vágyakozása arra, hogy megvalósítsa a saját formáját. Minden egyedi organizmusban megtalálható a törekvés, hogy olyasmit tegyen, ami formája megvalósításához és fenntartásához szükséges. Ez a vágy magának az organizmus formájának vagy természetének a része: a forma nem más, mint az organizmusban rejlő készlet arra, hogy megvalósítsa és megőrizze formáját. A fajok örökkévalóságáért az az egyedekben meglévő vágy felelős, hogy fenntartsák létüket és szaporodjanak. Az egyedi organizmus csak a szaporodás révén részesedhet egy olyan fajta (isteni) halhatatlanságban, mely elérhető számára: a fajok fennmaradásában. A fizikus vagy biológus szemszögéből tekintve egy fejlődő természeti organizmus nem mást tesz, mint megpróbálja megvalósítani a formáját. Azonban metafizikai szemszögből tekintve belátható, hogy miközben megpróbálja megvalósítani a formáját, egyúttal mindent megtesz annak érdekében is, hogy intelligibilissé váljon. Egyúttal mindent megtesz annak érdekében, hogy utánozza Isten gondolatát – s így Istent magát. Isten gondolata nem hozza létre a világ struktúráját: a világ rendje a maga egészében kísérli meg fizikailag utánozni Isten gondolatát” (J. Lear: *Aristotle and the Desire to Understand* CUP 1988, 295-296).

Nem arról van tehát szó, hogy „az elme a természet tükre”, sokkal inkább fordítva: a világ arra törekszik, hogy a lehető leginkább az Észre (Istenre) hasonlítson.

→ Arisztotelész „objektív idealista”:

a világ rendje egy elmétől függ, de ez az elme „objektív”; az *essentiák*, amelyeket kontemplálunk, nem „puszta fenomének”.

További olvasmányok:

Sir David Ross: *Arisztotelész*. Osiris, Budapest 1996, 126-133.

Ellenőrző kérdések:

1. Miért kell lennie örök, anyagtalan szubsztanciának (istennek) Arisztotelész szerint?
2. Milyen metafizikai érveket hoz fel isten létezése mellett?
3. Milyen kozmológiai érveket hoz fel isten létezése mellett?
4. Milyen viszonyban áll isten és a világ, hogyan kapcsolódnak?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Mennyiben problematikus későbbi (keresztény) szemszögből nézve az arisztotelészi Isten és a világ kapcsolata?

8. TÉMA

5. Lecke

Etika

15 – 20
PERC

Az erények felosztása

Arisztotelész legfontosabb kiindulópontja az elméleti (teoretikus) és a gyakorlati (praktikus) tudományok megkülönböztetése (vö. tudományfelosztás, 8. Téma, 1. Lecke):

- 1.) Az elméleti tudományok
 - a) magának a tudásnak a kedvéért törekszenek a megismerésre;
 - b) függetlenek az emberi cselekvéstől;
 - c) módszereik és tárgyuk megengedi és megköveteli a tudományos egzaktságot.
- 2.) A gyakorlati tudományok
 - a) célja, hogy útmutatóul szolgáljanak az ember gyakorlati élete (etika, politika) számára;
 - b) nem függetlenek az emberi cselekvéstől;
 - c) tárgyuk sem nem követeli meg, sem nem engedi meg azt az egzaktságot, amit az elméletiek:

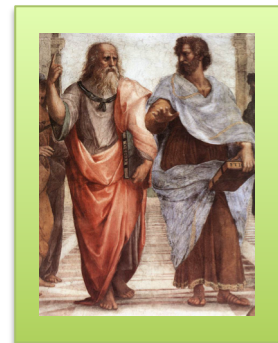
„Minthogy jelen fejtegetéseinknek **nem elméleti célja van**, ahogy ez más esetekben szokott lenni – mert hiszen **nem azért foglalkozunk a kérdéssel, hogy megtudjuk, mi az erény, hanem hogy jókká legyünk**, mert különben semmi hasznunk nem volna belőle –, cselekvéseink körülményeit kell vizsgálat tárgyává tennünk, és pedig arra nézve, hogy miként kell őket végrehajtanunk; mert, mint mondtuk, ezek vannak döntő befolyással arra is, hogy lelki alkatunk milyenné válik” (N.E. II. 1103 b 26. Ford. Szabó Miklós).

- az etikában a végcél nem a megismerés, hanem a **cselekvés** (N.E. II. 1103 a-b);
- **nem elég, hogy az erényt megismerjük**, hanem birtokolnunk és cselekednünk is kell (N.E. X. 1179 a).

Ez az alapbelátás összefügg Arisztotelész Platónnal szembeni kritikájával:

1.) metafizika:

- Platón szerint a valódi és teljes értelemben vett létezők az ideák;
- a konkrét, individuális érzéki létezők ezek képmásai, és csak annyiban tekinthetők létezőknek, amennyiben részesednek az ideákból.
- Az ideák az egyes konkrét, érzéki létezőkhöz képest transzcendensek.

Arisztotelész ezzel szemben abból indul ki, hogy a teljes és valódi értelemben vett létezők (szubsztancia) **a konkrét, individuális, érzéki létezők** („Szókratész” és nem „az ember”),

- az „ideák” nem léteznek ezek nélkül,
- az „ideák” csupán univerzális *fogalmi* létezők, és
- *nem* transzcendensek.

2.) etika:

Ezzel összhangban áll Arisztotelész kritikája a platóni Jóra (a Jó ideájára) vonatkozóan:

a) a Jó meg nem különböztető általánosságával szemben:

- – vajon van-e olyan jó, ami mindenben közös (azaz: általános)?
- – van-e olyasmi, amit „önmagában vett jónak” tekinthetünk (függetlenül az egyes javaktól)?

b) a Jónak a tapasztalati világtól való távolságával szemben:

„Mert ha még volna is olyasvalami „jó”, ami egységes, s amit közös érvennyel lehet kijelenteni, vagy ami önmagában elkülöníthető: az csak világos, hogy az ember ezt sem meg nem valósíthatja, sem meg nem szerezheti; holott pedig mi ilyesvalamit keresünk. [...] De nem is lehet megérteni, mi haszna volna pl. a takácsnak vagy az ácsmesternek a maga mesterségét illetően abból, ha magát a „jót” megismerné; vagy hogy miért lenne jobb orvos vagy jobb hadvezér az, aki magát az ideát már szemlélte. Hiszen kétségtelen, hogy az egészséget sem ilyen módszerrel tanulmányozza az orvos, őt nem „az embernek” az egészsége érdekli, hanem „ennek meg ennek az embernek” az egészsége: az orvos mindig egyéneket gyógyít”(N.E. I. 1096 b – 1097 a. Ford. Szabó Miklós).

Az etikában még inkább problematikussá válik az ideális (Jó) transzcendenciája, mint a metafizikában vagy a fizikában, ugyanis az etika

- tárgy olyasmi, ami *változó, és egyedi*,
- ezért nem is várható el vele kapcsolatban az a szabatosság, ami az elméleti tudományokkal szemben:

„S helyesen van, hogy a filozófiát az igazság tudományának nevezzük. Mert a tiszta teória célja az igazság, ahogy a tiszta praxisé az alkalmazás. Ugyanis ha praktikus elmék kérdezik is, hogy mi hogy van, nem az örökkévalót, hanem a viszonylagosságot és a pillanatnyi helyzetet tekintik. Az igazságot azonban nem tudhatjuk az ok ismerete nélkül” (Met. 993 b. Ford. Halasy-Nagy József).

„Nem szabad megfélemedkeznünk arról, ... hogy nem kell minden kérdésben egyforma szabatosságra törekednünk, hanem minden egyes esetben csupán a tárgyalás alapjául szolgáló anyaghoz mérten, s csupán oly fokban, amennyire az éppen követett módszer megengedi. Az ácsmester és a geometriát művelő tudós más-más értelemben foglalkozik a derékszöggel: az előbbi csak annyira, amennyire ez a munkájához szükséges, míg az utóbbi a derékszög lényegét és tulajdonságait kutatja, mert ő az igazság szemlélője. ... Ugyanígy kell eljárunk más esetekben is ..., némelykor meg kell elégednünk azzal, ha pontosan ki tudjuk mutatni, „hogyan” valami így vagy úgy van; ez a „hogyan” (azaz a tényállás) sokszor elsődleges fogalom, s belőle kell kiindulnunk. A kiindulópontok némelyikét rávezetéssel ismerjük meg, másokat érzékeléssel, ismét másokat megszokás (ethiszmosz) útján ...” (N.E. I. 1098 a-b. Ford. Szabó Miklós).

Arisztotelész tudomány-felosztásából és etika-felfogásából következik, hogy **etika és metafizika divergálnak**, és az etika a metafizikától független diszciplinává válik:

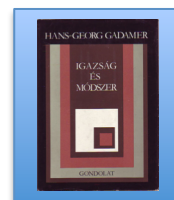
„Mint ismeretes, Arisztotelész azáltal, hogy a „mi a Jó” kérdésében korlátozta a szókratészi-platóni intellektualizmust, az etikának mint a metafizikával szemben önálló diszciplinának a megalapítójává válik. A Jó platóni ideájával, miközben mint üres általánosságot bírálja, az emberi jónak, az emberi cselekvés szempontjából jónak a kérdését állítja szembe.” (H.-G. Gadamer: *Igazság és módszer*. Ford. Bonyhai Gábor. Budapest, 1984, 221.o.)

Az etika és a politika egyaránt **az emberi jóval** foglalkozik:

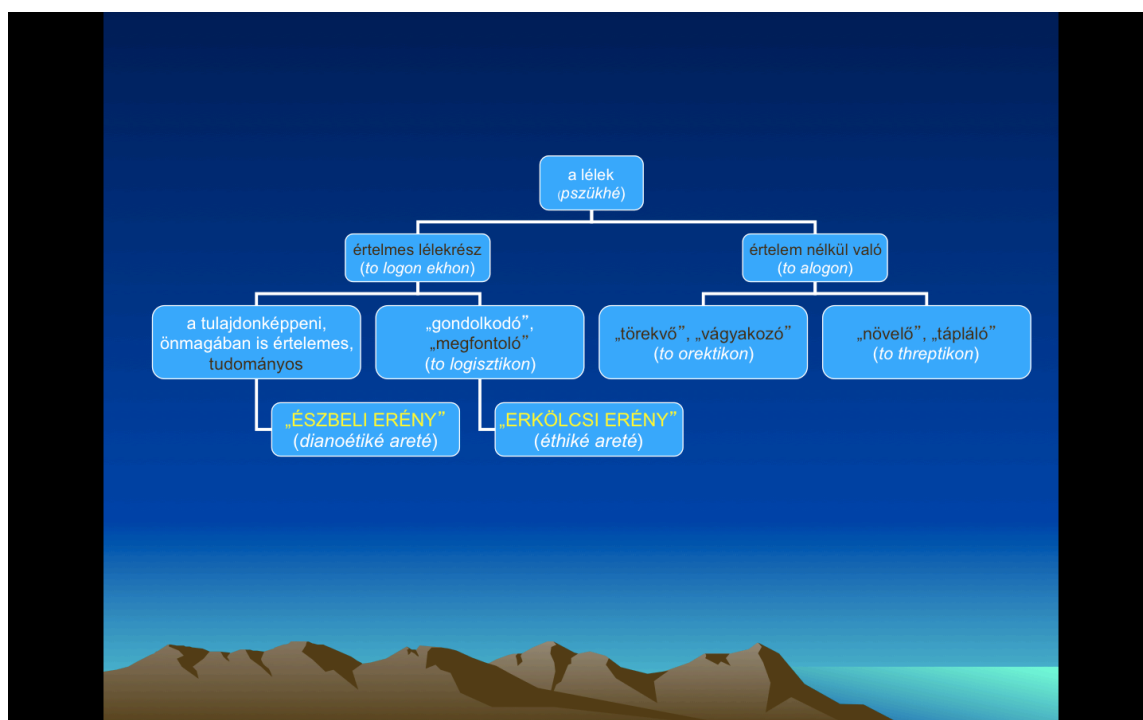
- **etika**: a jó élet, ahogyan az erényes ember éli egy jó államban;
- **politika**: a jó állam konstitutív alapelvei.

„Mármost a kérdés az, hogy az ember erkölcsi életéről hogyan lehetséges a filozófiai tudás, és a tudás milyen szerepet játszik egyáltalán az ember erkölcsi életében?” (Gadamer: Uo.)

Ezt a kérdést Arisztotelész **erény-felosztásának** tárgyalásával világíthatjuk meg:

1.) A „tulajdonképpeni értelemben véve értelmes (tudományos) lélek rész” funkciója:

azon valóságok szemlélete, amelyeknek a legfőbb okai sohasem változnak;

2.) A „gondolkodó” vagy „megfontoló” (*logon ekhon*) lélek rész funkciója: azon

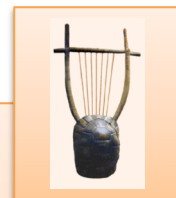
valóságok megismerése, amelyek változásnak vannak alávetve.

1.) Az észbeli erény „tanításnak köszöni eredetét” és növekedését, ezért idő és tapasztalat kell hozzá”;

2.) „Az erkölcsi erény szokásból (*ethosz*) keletkezik, ezért görög elnevezése is csak kevésbé tér el a szokásától” (N.E. II. 1103 a).

- Az erkölcsi erény „nem természettől fogva, de nem is természet ellenére fejlődik ki bennünk, hanem természettől fogva úgy vagyunk alkotva, hogy befogadhatjuk őket, viszont csak szokás által lehetünk bennük tökéletessé” (N.E. II. 1103 a).

„Ha valami természettől fogva fejlődik ki bennünk, akkor először mindig a képességnek jutunk birtokába, s csak azután fejtünk ki benne tevékenységet; pl. az érzékelés terén: az érzékelés képességét nem a gyakori látás vagy hallás útján szerezzük meg, hanem fordítva, a képesség már eleve megvan bennünk, de csak később alkalmazzuk, s csak aztán lesz a miénk. Viszont az erényre úgy teszünk szert, hogy előbb megfelelő tevékenységet fejtünk ki, mint ahogy ezt az alkotó művészetek terén is tapasztaljuk. Ha ti. valamit alkotni akarunk, ezt előbb meg kell tanulnunk, s éppen az alkotás által tanuljuk meg: építőmesterré csak a házépítés, lantművésszé csak a lantjáték gyakorlása által válik az ember” (N.E. II. 1103 a-b. Ford. Szabó Miklós).

Az erények felosztása

1. „észbeli erények” (az észből erednek):	2. „erkölcsi erények” (a szokásból [gör. <i>ethosz</i>] erednek):
• A) mesterség (<i>tekhné</i>) • B) tudomány (<i>episztémé</i>) • C) ész (<i>nusz</i>) • D) bölcsesség (<i>szophia</i>) ----- • E) okosság (<i>phronésisz</i>)	• pl. bátorság, igazságosság, mértékletesség, nemeslelkű adakozás, áldozatkészség, szelídség

A kétféle típusú erény viszonya:

1. Arisztotelész **elválasztja** a tudományos jellegű tudásfajtákat (erényeket) a gyakorlati tudásfajtáktól (erényektől):

„Az ember erkölcsi tudásának hordozó eleme az *orexisz*, a »törekvés«, és annak állandó beállítottsággá formálódása, a *hexisz*.” (Gadamer: *Igazság és módszer*, 221.o.)

„az erkölcsi erény jelöli ki a helyes célt, az okosság pedig megadja a hozzá vezető eszközöket” (N.E. VI. 1144 a).

„valamint azokról, akik igazságos dolgokat cselekszenek, még nem mondhatjuk eleve azt, hogy igazságosak, például azokról, akik a törvény által rendelt dolgokat akaratuk ellenére ... cselekszik, éppúgy lehetségesnek kell mondanunk – véleményem szerint – azt is, hogy **valaki mindent bizonyos lelki alkatból kifolyólag cselekszik, s ezért nevezzük őt erkölcsileg jónak**” (Uo.).

2. Az **okosságnak (phronészisz)** azonban sajátos helyet és funkciót tulajdonít:

„Hogy **az okosság nem tudomány**, nyilvánvaló. Ugyanis a végső és egyedi esetek tartoznak a tárgykörébe, ahogy mondtuk, mert a cselekvésnek ilyenekkel van dolga. Tehát az okosság az ésszel (*nusz*) épp ellentétes szerepet játszik: az ész ugyanis azokra a határt alkotó elvekre vonatkozik, amelyek nem okolhatók meg, **az okosság viszont a végső egyedi esetekre vonatkozik, amelyet nem ragadhat meg a tudomány, hanem csak az észlelés.**” (N.E. VI. 1142a23-27. Ford. Szabó Miklós)

De nem egy előzetes tudás *alkalmazásáról* van szó (= *tekhné*):

„Az erkölcsi tudás elvileg nem rendelkezhet a megtanulható tudás előzetességével. ... Az öntudást, melyről Arisztotelész beszél, épp az jellemzi, hogy a teljes applikációt magában foglalja, s az adott szituáció közvetlenségében felhasználja tudását. ... Olyan tudás, mely úgyszólván nem-érzéki látás. Mert ha látnunk is kell egy szituáción, hogy mit kíván tőlünk, ez a látás nem jelenti, hogy a szituációban láthatót mint olyat észleljük, hanem azt jelenti, hogy megtanuljuk cselekvésszituációként látni, s így annak fényében látni, ami helyes. ... A helyes látásnak az ellentéte nem a tévedés vagy a káprázat, hanem az elvakulás. **Akit szenvedélyei kerítenek hatalmukba, az az adott szituációban egyszerre csak képtelen meglátni, hogy mi a helyes.**” (Gadamer: I.m. 227.o.)

Ezért az okosság sajátos módon **átfogja a célt és a hozzá vezető eszközöket is**; ha a cél rossz, akkor „ügyesség” (*deinotész*) válik belőle:

„**lehetetlenség tehát, hogy valaki okos lehessen, ha erkölcsileg nem jó**”
(NE VI. 1144 b.).
„nem lehetséges valóban jónak lenni okosság nélkül vagy okosnak lenni erkölcsi jóság nélkül” (uo.).

- Arisztotelész tehát hangsúlyt helyez arra, hogy **az erkölcsi tudás nem teoretikus tudás**, és ezzel elszakad a szókratészi-platóni erkölcsi intellektualizmustól, amennyiben a *phronészisz* gyakorlati és partikuláris jellegét emeli ki;
- ugyanakkor a **phronészisz** valamiképpen mégiscsak a jó egy előzetes *ismeretét* feltételezi, különben erkölcstelenséghez vezet.

További olvasmányok:

Sir David Ross: *Arisztotelész*. Osiris, Budapest 1996, 242-298.

Ellenőrző kérdések:

1. Milyen szempontok szerint különíti el egymástól Arisztotelész az elméleti és gyakorlati tudományokat?
2. Hogyan függ ez össze Platónnal szembeni kritikájával?
3. Milyen erény fajtákat különbztet meg egymástól Arisztotelész, és milyen alapon?
4. Milyen szerepet játszik az okosság az erkölcsös cselekvésben?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Vajon miért tartja Arisztotelész tudománynak az etikát?
2. Mi a különbség az arisztotelészi „okosság” és a platóni „bölcesség” (mint a filozófusok erénye) között?

8. TÉMA

6. Lecke A boldogság

15 – 20
PERC

A boldogság és az erkölcsös élet

Arisztotelész etikájának középponti fogalma a(z egyéni) boldogság (*eudaimonia*), szemben Platónnal, akinél ez a szempont némiképp háttérbe szorul (pl. az *Államban* hangsúlyozza, hogy az ideális államnak nem az a célja, hogy egyes rétegeket, vagy egyéneket boldogsághoz juttasson, hanem hogy az egész állam harmóniában működjön: 420b, 466a).

Ezért Arisztotelész etikája az első ún. „boldogságetika”.

Az *eudaimonia* azonban nem felel meg mai boldogság-fogalmunknak: nem valamiféle érzelmi vagy hangulati állapotot jelent, mert Arisztotelész hangsúlyozza, hogy **nem azonos az élvezettel**:

- Arisztotelész szerint a boldogság **tevékenység (*energeia*)**, egy olyan fajta élet, amelyben a tevékenykedő (ember voltában) kiteljesedik;
- fontos eltérés Platóntól: **az anyagi javak szükségesek a boldogsághoz**.

i
eudaimón (gör. mn.)
„jó szellem oltalma
alatt álló, szerencsés”

A *Nikomachoszi etika* I. könyvében sorra veszi a közkeletű nézeteket arra vonatkozóan, hogy miben áll a boldogság, és **elutasítja az alábbiakat:**

1. **az élvezeteket hajhászó élet** (hedonizmus): ez a rabszolgák és az állatok célja, szabad emberhez méltatlan;

2. **a kitüntetésre vagy hírnévre** (*timé*) **törekvő élet**: ez már méltóbb az emberhez, azonban nem tőlünk függ (azaz nem a mi szabadságunkban áll), másfelől feltételezi az erényt, hiszen a kitüntetésre vágyók az erényükre hivatkoznak, hogy mások megbecsülését kívívják;

3. **a gazdagságra törekvő élet**: ez kényszerítő az emberre (azaz, sérti szabadságát), másfelől az anyagi javakban nem állhat a legfőbb jó, mert ezek csupán instrumentálisak (eszköz-jellegűek).

Fontos kiemelnünk, hogy Arisztotelész a boldogság mibenlétének meghatározásakor **két fő szempontot érvényesít:**

- a) a boldogságot jelentő élet csak olyasmiben állhat, ami **intrinzikus** (értékét önmagában hordozó) **jó**, mert ennek végcélnak kell lenni, olyasminek, ami törekvéseink végső célja;
- b) meghatározása teleologikus megfontolásokon alapul: ahhoz, hogy válaszolhassunk a kérdésre, miben áll az ember számára a boldogság, azt kell tisztáznunk, **kicsoda vagy micsoda az ember**;
- ez közelebbről azt jelenti, hogy az ember (sajátos) célját, „dolgát” vagy funkcióját (*ergon*) kell megvizsgálunk a világban; ehhez viszont azt kell

tisztáznunk, **mi az a sajátos tevékenység, amit kizárólag az ember képes végezni;**

- ez pedig azzal áll összefüggésben, hogy kicsoda is az ember (azaz az ember meghatározásával vagy lényegével); **az ember zóon logon ekhon** (azaz, „értelemmel bíró lény”):

Mivel a (csak az) emberre jellemző egyetlen tevékenység **az értelem működtetése**, ezért a legmagasabbrendű életforma **az elmélkedő vagy szemlélődő élet** (*biosz theórétikosz*, lat. *vita contemplativa*), mely intrinzikus érték, és az egyetlen tevékenység, mely megfelel az ember (végső) céljának vagy „dolgának” (*ergon*); (ezt bővebben a *Nikomakhoszi etika* X. könyvében fejti ki).

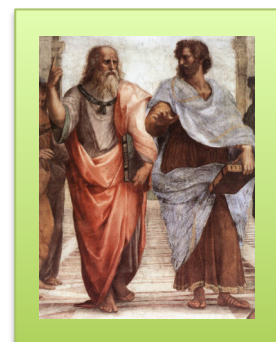
- A **biosz theórétikosz**-t Arisztotelész megkülönbözteti a gyakorlati (praktikus) élettől, azaz tudományfelosztásának megfelelően valójában **nem az etika területéhez köti** (ez a *praxis*, a cselekvés területe), hanem az elméleti (*theória*= szemlélődés) tudomány művelésének területéhez;
- világos azonban, hogy ez nem jelent valamiféle passzivitást, hiszen a szemlélődő élet **tevékenység vagy aktivitás (*energeia*)**, de mégsem olyasféle aktivitás, amit az államférfi (az erényes ember) végez, mert nem jár a világ dolgaiba való **beavatkozással**.

A **biosz theórétikosz** fogalmának és státuszának kapcsán emelhetők ki Platón és Arisztotelész etikájának leglényegesebb különbségei:

1. Platón számára **a (transzcendens) Jó (elméleti) megismerése nem csak hogy lehetséges, hanem szükséges** is az erényes élet eléréséhez; Arisztotelész ezzel szemben tagadja

- a) hogy **efféle Jó létezik**, és
- b) hogy megismerése **szükséges** volna akár az erényes élethez, akár az emberi boldogsághoz;

2. Platón számára a legmagasabbrendű emberi életforma egyértelműen **az erényes (igazságos) élet**, mely csak közösségben valósítható meg és gyakorolható;

- Arisztotelész ezzel szemben a *biosz theórétikosz* magasabbrendűségét (az erényes élethez képest) részben éppen abban látja, hogy **a legkevésbé függ másoktól**, mert az „önmagának való elégségesség” (*autarkeia*) állapotát jelenti (X. 1177a-b, 1178b).

Mindazonáltal Arisztotelész elismeri, hogy ez az élet **meghaladja az ember mint „összetett lény” (testből és észből „összetett”) státuszát:**

„Ámde **az ilyen élet sokkalta magasabbrendű, mint ami az ember emberlétének megfelel.** Ilyen életet senki sem folytathat ember-minőségében, hanem csupán azon az alapon, hogy benne valami isteni rész lakozik; amennyivel felsőbbrendű ez, mint az összetett lény, annyival felsőbbrendű a tevékenysége is annál, amely egy másik tevékenységen alapuló erénynek felel meg. Ha tehát az ész az emberrel összehasonlítva valami isteni, akkor a neki megfelelő élet is isteni élet az emberi élethez képest” (N.E. X. 1177b, fordítás M.E.).

Ezért Arisztotelész (noha megjegyzi, hogy mindazonáltal erre az életre kell törekednünk („amennyire csak lehet, halhatatlan életre kell törekednünk [*athanatizein*], s mindent el kell követnünk, hogy a bennünk lévő legfenségesebb résznek megfelelő életet folytathassuk”, N.E. X. 1177b-1178a, ford. Szabó Miklós), **elismeri az erényes élet fontosságát a boldog élet elérésében:**

„Másodsorban következik az az élet [ti. az életmódok hierarchiájában, M.E.], **amelyet a többi kiválóságnak megfelelően folytatunk;** azok a tevékenységek ugyanis, amelyek ezekből folynak, már emberiek: igazságos, bátor, s egyéb, ezekből az erényekből folyó tetteket mindig csak egymáshoz való viszonyunkban cselekszünk...” (N.E. X. 1178a, Szabó Miklós fordítása, kisebb javításokkal.).

„Viszont a szemlélődő embernek – legalábbis e tevékenysége szempontjából – semmi ilyesmire [ti. anyagi javakra, hatalomra, cselekvési szabadságra] nincs szüksége; ... hanem persze, mivel mégiscsak ember ő is, és neki is másokkal kell együtt élnie, szívesen cselekszi az erénynek megfelelő tetteket, s így neki is szüksége van a külső javakra, hogy ember voltát megtarthassa” (N.E. X. 1178b, Szabó Miklós fordítása, kisebb javítással.).

Igen kérdéses azonban, hogy a kétféle életmód (*szemlélődő* illetve *cselekvő* vagy erényes élet) összefüggését miképpen gondolja el Arisztotelész:

„Az világos, hogy Arisztotelész számára az elmélkedés a jól-lét legfőbb alkotórésze; **hogyan az erkölcsi cselekvés vajon másik alkotórésze-e, vagy csupán létrehozásának eszköze, az már nem világos**” (Sir David Ross: *Arisztotelész*, 300.o.).

Tehát tisztázatlan a kérdés, vajon **van-e köze egyáltalán az erényes életnek a szemlélődő élethez** (azaz, szükséges-e erényesnek lenni ahhoz, hogy az ember elérhesse a legmagasabbrendű életformát vagy a boldogságot, illetve ha már elérte, szükségképpen erényes ember lesz-e)? Arisztotelésznél ez a kérdés nem kap egyértelmű választ (bővebben lásd. Sir David Ross, *Arisztotelész*, 299-301).

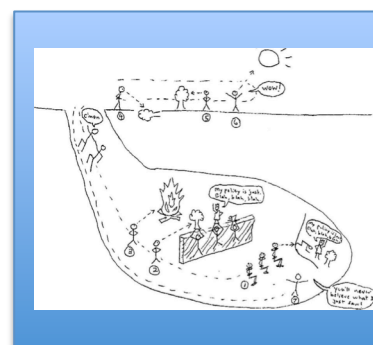
Platónnál az összefüggés egyértelmű: a Jó megismerése (ha tetszik, arisztotelészi nyelven fogalmazva, teoretikus szemlélete) **szükséges és elégséges feltétele** az erényes cselekvésnek, és ebben (az erényes cselekvésben) áll a legmagasabbrendű emberi életforma, nem másban.

Mit jelent a „szemlélődő élet”?

„A kérdésre, hogy mit is ért Arisztotelész az elmélkedő életformán, azt válaszolhatjuk, hogy azoknak az igazságoknak elmélkedő szemlélését érti rajta, amelyek két, vagy talán három területen – a metafizikában, a matematikában és a természetfilozófiában – pillanthatók meg. **A boldog élet nem az igazság kutatásában, hanem a már megszerzett igazság elmélkedő szemlélésében áll.**” (Sir David Ross, *Arisztotelész*, 301.o.)

Talán ezen a ponton ragadható meg legvilágosabban Platón és Arisztotelész etikai tanításai különbségeinek végső gyökere:

Platón az *Államban* hasonlóképpen valaminek (ti. a Jónak) **szemlélésében és megismerésében** határozza meg a filozófusok legfőbb feladatát vagy célját; e tudás megszerzésének azonban gyakorlati céljai vannak: az állam és az egész emberi közösség jólétének a biztosítása. A filozófusoknak ezért, miután megpillantották a Jót,

vissza kell menniük a „barlangba” és közfeladatot kell vállalniuk (azaz tudásukat mások javára kell fordítaniuk) (*Az állam* 519d-520d).

Arisztotelésznél nem ilyen egyértelmű az összefüggés a „szemlélődő élet” és az erényes élet között, illetve a filozófus mint tudós és gyakorlati ember (államférfi) feladatai között. **A szemlélődő élet elszakad az etikailag illetve politikailag releváns élettől.**

Ez talán éppen **a metafizika és az etika/politika arisztotelészi elválasztásának következménye.**

További olvasmányok:

Sir David Ross: *Arisztotelész*. Osiris, Budapest 1996, 299-302, 340-346..

Ellenőrző kérdések:

1. Mit jelent és miben áll Arisztotelész számára a boldogság?
2. Milyen életformáktól különbözteti el a boldog életet, és milyen alapon?
3. Milyen megfontolásokra alapozza a boldog élet meghatározását?
4. Mit jelent a „szemlélődő élet”, és miért ez a legmagasabbrendű életforma?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Milyen problémákat vet fel a szemlélődő élet és az erkölcsös élet viszonya?
2. Mennyiben magyarázhatja ezeket az etika és metafizika arisztotelészi elválasztása?